

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'367.624

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/04>

Грачова А. В.

Маріупольський державний університет

Поклад Т. М.

Маріупольський державний університет

ДЕЙКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ ТА ІТАЛІЙСЬКИХ ТЕМПОРАЛЬНИХ ПРИСЛІВНИКІВ

У репрезентованій статті здійснено ґрунтовне дослідження українських та італійських темпоральних прислівників як найбільш спеціалізованих лексичних актуалізаторів часового дейксиса. У результаті теоретичного опрацювання різноаспектних інтерпретаційних концепцій, запропонованих вітчизняними та іноземними фахівцями з окресленої проблематики, сформульовано власну науково-виважену версію трактування лінгвістичного терміна «часовий дейксис». Із метою деталізації ступеня вказівної потенції в темпоральних адвербативів обраних різносистемних мов паралельно застосовано два ключових критерії систематизації прислівникових часових дейктиків: за засобом номінації та типом орієнтації. Особливу увагу зацентовано на принципі розміщення аналізованих лексичних одиниць в універсальному мовному просторі; у цьому контексті до наукового обігу введено поняття «Прислівникове Вказівне Поле Часу» (ПВПЧ). Наголошено на ядерно-периферійній структурній організації цього абстрактного моноцентричного лінгвістичного утворення, яке справедливо перебуває в центральній зоні Вказівного Поля Часу (одного з мікрополів Вказівного Мегаполя). За рахунок оперування комбінованим класифікаційним механізмом реалізовано планомерний розподіл українських та італійських прислівникових часових маркерів за рівнем дейктичності. Доведено, що стрижневі позиції у структурі Адвербативного Вказівного Поля Часу посідають лексичні компоненти найвищого рівня вказівного потенціалу – Власне Дейктики, натомість Напівдейктики, з огляду на своєрідність їхнього семантичного насичення, наповнюють Ближню і Далеку Периферійні зони поля. Специфіку рольової реалізації зазначених дейктичних одиниць в українській та італійській мовах проілюстровано кількісними прикладами, вилученими з національних публіцистичних лінгвістично-своєрідних джерел.

Ключові слова: часовий дейксис, темпоральний прислівник, адвербативний часовий індикатор, Прислівникове Вказівне Поле Часу, дейктичний потенціал.

Постановка проблеми. На сучасній стадії розвитку наукової думки людський чинник набуває безсумнівної значущості в лінгвістичній галузі. Тенденційна схильність до ґрунтового оцінювання різнорідних мовних явищ та елементів крізь призму особистості визначає антропоцентричну парадигму, яка становить концептуальну доміанту нинішнього періоду еволюціонування лінгвістичного вчення [6]. З огляду на цей факт видається логічною стійкою науковою зацікавленістю вітчизняних та іноземних фахівців мовознавчими поняттями, зацентованими на відображенні корелятивності людської постаті із комунікативною

ситуацією і навколишнім світом. У цьому контексті особливо актуальним є питання комплексного дослідження такої універсальної властивості мовної системи, як дейксис, у тому числі, в ракурсі його перебування (як семантичного компонента) у змістовій структурі конститuentів різних лексико-граматичних розрядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема науково виваженого трактування терміна «дейксис» із подальшою конкретизацією усіх спектрів рольової реалізації цього поняття є об'єктом дослідницьких інтересів багатьох вчених, кількість яких незмінно зростає в Україні

і за кордоном. Зокрема, безперечними послідовниками К. Бюлера у справі всебічного висвітлення дейксистичної проблематики є Ю. Д. Апресян, О. О. Артёмова, Н. Д. Арутюнова, П. М. Батталья, Л. Венці, Р. І. Дудок, Дж. Лайонз, С. Левінсон, Ф. Ленц, А. Кейдан, К. В. Ключова, Р. С. Помірко, Н. А. Сребрянська, Ч. Філмор та ін. Часовий дейксистичний феномен перебуває у фокусі наукової зацікавленості М. І. Біоліної, С. О. Магомедової, Т. В. Шемелевої, С. А. Чалабян та ін. Питання визначення ступеня вказівної значущості в лексичних репрезентантах різних частиномовних класів розглянуто в мовознавчих студіях В. М. Апшанової, О. Л. Єрзінкян, А. Є. Кібрика, О. В. Падучевої тощо. Втім, попри пильну увагу фахівців, деякі аспекти, об'єднані окресленою тематикою, є недостатньо опрацьованими на теоретичному і практичному рівнях. Зокрема, в умовах тяжіння сучасної науки до активного розширення лінгвістичних кордонів дослідження очевидно є потреба в реалізації комплексної діагностики дейксистичних одиниць на матеріалі різносистемних мов. Відтак, видається своєчасним виявити рівень вказівної потенції в українських та італійських темпоральних прислівників як найбільш спеціалізованих актуалізаторів часового дейксистичного. Цей намір становить безпосередню мету запропонованої роботи.

Постановка завдання. Досягнення поставленої цілі передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) сформулювати власну версію трактування лінгвістичного поняття «часовий дейксистичний»;
- 2) визначити ключові структурні та функційні властивості Прислівникового Вказівного Поля Часу;
- 3) схарактеризувати два базових критерії систематизації адвербативних часових вказівників у межах цього абстрактного утворення;
- 4) встановити закономірності розподілу українських та італійських темпоральних прислівників за рівнем дейксистичності.

Виклад основного матеріалу. Адекватне сприйняття корелятивності комунікативних обставин із позамовними факторами є запорукою коректного формулювання думок і, як наслідок, чіткої передачі необхідної інформації співрозмовнику. У цьому випадку дейксистичний (від грецьк. *δείξις* – «вказівка») постає як універсальний механізм орієнтації змісту висловлення щодо мовленнєвої ситуації, як «експліцитне або імпліцитне покликання у семантиці мовної одиниці» на певну точку відліку за такими ключовими напрямками, як особа, місце і час події [8]. Потужними засобами

втілення дейксистичної сутності є гетерогенні лінгвістичні елементи, які функціонують на лексико-семантичному, морфологічному і синтаксичному рівнях. Згідно із позицією О. Л. Єрзінкян, саме неоднорідністю інструментів вираження дейксистичного значеннєвого наповнення зумовлена необхідність у декларуванні функційно-семантичного категорійного статусу аналізованого поняття, сформованого в окреме поліцентричне Вказівне Мегаполе [4]. Стрижневий координаційний пункт зазначеної цілісності об'єктивованій лексемною тріадою «я – тут – зараз», кожен із трьох компонентів якої є фактичним репрезентантом і центром відліку конкретного мікрополя (Особа, Місце і Часу). Концептуальну першооснову Вказівного Поля Часу (одного з невід'ємних фігурантів Вказівного Мегаполя) становить часовий дейксистичний інтерпретований як регульоване комунікантом співвіднесення змістового навантаження лінгвістичних одиниць із центрами часової орієнтації: моментом мовлення (у випадку суб'єктивного/егоцентричного дейксистичного) або іншим моментом (за умови об'єктивного/негоцентричного дейксистичного структурування дійсності) [4].

Варто зауважити, що у складі багатокомпонентного і неоднорідного (за частиномовним показником) комплексу лексичних часових вказівників темпоральні прислівники вирізняються семантикою найвищого рівня дейксистичності. При цьому очевидним є факт неідентичної реалізації вказівної потенції в різних адвербативних часових індикаторів. З огляду на це, видається доцільним упорядкувати зафіксований на матеріалі української та італійської мов «арсенал» прислівникових часових дейкстиків, застосовуючи до нього два базових критерії розподілу: засіб номінації та тип орієнтації (окреслений кваліфікативний принцип охарактеризовано в науковій розвідці О. Л. Єрзінкян [4]). Щодо першого напрямку диференціації зазначимо, що в разі «чисто» дейксистичного змістового налаштування конкретного адвербатива вказівний елемент є стрижневим семантичним фігурантом слова, натомість втілення змішаного засобу номінації сигналізує про гармонійне співіснування у значеннєвій лексемній структурі називних і дейксистичних компонентів. Активне оперування (на фактичному лінгвістичному матеріалі) класифікаційним критерієм «за типом орієнтації» дає змогу виокремити прислівникові актуалізатори суб'єктивної/егоцентричної та об'єктивної/негоцентричної варіації часового дейксистичного. Акцентуючи на окреслених характеристиках лексичних вказівників, вважаємо слушним здійснити дихотомічний поділ

часових адвербативних дейкисних одиниць на групи «власне дейктики» і «напівдейктики».

Коректне застосування висвітленого класифікаційного механізму на різносистемній лінгвістичній базі передбачає чітке визначення універсальної форми фігурування аналізованих лексико-граматичних елементів в абстрактному просторі. У цьому контексті варто підкреслити, що гетерогенна сукупність адвербативних часових дейктиків (винайдених на матеріалі української та італійської мов) представлена у вигляді моноцентричного поля з ядерно-периферійною структурною організацією. Центральна зона зазначеної лінгвістичної єдності умовно поділена на три базових сегменти: Ядро, а також Контактний і Дистантний Біляядерні Простори. Серед другорядних локацій Прислівникового Вказівного Поля Часу (ПВПЧ) варто розрізнити Ближню і Далеку Периферію. Принцип розміщення адвербативних часових індикаторів різного ступеня сконцентрованості на вказівній реалізації наочно продемонстровано в наведеній нижче ілюстрації.

Ядерний сегмент Прислівникового Вказівного Поля Часу наповнюють темпоральні адвербативи, змістова першооснова яких характеризується абсолютним превалюванням дейкисної сутності, а також чіткою орієнтацією на комунікативний акт, в якому домінують рольові позиції посідає мовець. Зауважимо, що українськими адвербативними часовими маркерами із відповідними властивостями є синонімічні лексеми *тепер* і *зараз*, в італійській мові їм повною мірою еквівалентні *adesso* і *ora*. Зокрема, у репрезентованому нижче прикладі, вилученому з українськомовного національного публіцистичного джерела, проілюстровано типовий випадок функціонування ядерного

Схема 1. Прислівникове Вказівне Поле Часу

прислівникового часового дейктика *зараз*, який не надає жодної інформації щодо об'єктивних темпоральних параметрів, а лише вказує на час, визначений представленою комунікативною ситуацією.

“Я і раніше, і *зараз* кажу, що той водій, який виклав ролик в інтернет, його просто-напросто підставив”, – стверджує його батько Микола Слободянюк (Український тиждень. 04.02.2011).

Про справедливість залучення до Ядерної польової зони адвербативних індикаторів передумання події мовленнєвому епізоду *тому, назад* (українські) і *fa* (італійський) свідчить факт безумовної контекстуальної залежності цих лексем від лінгвістичних одиниць на позначення конкретного часового проміжку. Саме в цій рольовій підпорядкованості яскраво виявлена корелятивність згаданих часових дейктиків із комунікативним моментом. Повноправними актуалізаторами суб'єктивної дейкисної варіації є стрижневі прислівникові вказівники *modi* і *allora* (наділені здатністю до активного фігурування в часових площинах минулого і майбутнього), а також семантично своєрідні темпоральні адвербативи *doci* і *finora* (*sinora*), значеннєве наповнення яких може бути конкретизоване лише в рамках мовленнєвого процесу. Звернімося до ілюстративних прикладів, винайдених у лінгвістично спеціалізованих публіцистичних джерелах:

1. Два роки *тому* дівчина видала першу фотокнижку *Pryruat ton Atour*, гроші на яку збрала через сайт для фінансування творчих проєктів (Газета по-українськи. 12.07.2018).

2. *Si trattava di avere una visione – allora come adesso - e quando la Samsung divenne molto più tardi un vero e proprio Group, con divisioni che si occupavano di diversi settori del mercato, era chiaro che anche la tecnologia dovesse far parte del business* (Il Giornale. 15.09.2016).

3. «*Finora* la struttura ha funzionato per alcune iniziative legate ad associazioni religiose e ha ospitato anche un incontro tra tutti i vescovi piemontesi ≥» (La Stampa. 08.07.2018).

Порушуючи питання складового наповнення Контактного Біляядерного Простору ПВПЧ, варто

наголосити на безсумнівному домінуванні дейксистого компоненту в семантичній структурі відповідних адвербативних часових маркерів. При цьому очевидним є тенденційний зв'язок змістового навантаження цих лексем як із моментом мовлення, так і з іншою точкою відліку. З-поміж українських прислівникових фігурантів окресленої польової локації варто виокремити лексичні індикатори часового збігу *одночасно*, *водночас*, *відразу*, *разом* і *заразом*, яким в італійській мові еквівалентні форми *contemporaneamente*, *simultaneamente*, *frattanto* та *insieme*. У межах часової сфери минулого активного вжитку набули такі адвербативні часові вирази передудання, як *раніше*, *передніше* і *перше*, а також *anteriamente*, *precedentemente*, *prima* і *già* (останній італійський дейктик не має українського рольового відповідника). Лексична актуалізація слідування події за комунікативним епізодом (та/або іншим моментом) уможливлена завдяки прислівниковим елементам *незабаром*, *невдовзі*, *скоро* і *нескоро* (в українській мові) та італійським лінгвістичним одиницям *presto*, *dopo* і *più tardi*. Так, наприклад, у третьому реченні яскраво відображено біполярну значеннєву зорієнтованість лексеми *presto* на два кардинально протилежні центри часової координації: з одного боку, семантика адвербатива віддзеркалює чіткий зв'язок процесу, об'єктивованого дієсловом *ci vedremo* із мовленнєвим епізодом, а з іншого – у другій частині фрази розміщено ту інформацію, яка дає змогу деталізувати часові рамки реалізації окресленої події.

1. У доповіді також наголошується, що багато з тих, хто знаходяться під підозрою щодо фірм по догляду за хворими та інвалідами, а також їхнє керівництво, **одночасно** займаються іншою злочинною діяльністю, наприклад, відмиванням грошей, вимаганням і нелегальним гральним бізнесом (Український тиждень. 30.05.2017).

2. Мітингувальники на вулиці Грушевського в Києві підпалили бензобак міліцейського автобуса, який **раніше** вже горів, але його загасили за допомогою вогнегасників (Український тиждень. 19.01.2014).

3. «≤ Ci vedremo **presto**, appena i risultati ce lo permetteranno» (La Repubblica. 13.02.2020).

Фундаментальними властивостями українських та італійських лексичних конститuentів Дистантного Біляядерного Простору є знижений рівень превалювання дейктичної природи в їх змістовому базисі, а також стійка схильність цих тем-

поральних прислівників до здійснення вказівки на часові показники, не співвіднесені з моментом мовлення. Типовою формою адвербативної актуалізації часового дейксиста в аналізованій ситуації є покликання на певний умовний, але потенційно домислений часовий епізод, інтерпретований як своєрідний «темпоральний еталон». Отже, функційна реалізація прислівникових часових індикаторів окресленої категорії передбачає виявлення місця розташування конкретної події на абстрактній часовій осі щодо саме цієї умовної точки відліку. Варто зауважити, що група відповідних адвербативних власне дейктичних вказівників збігу в українській мові містить три компоненти: *своєчасно*, *вчасно* і *впору* (*упору*), натомість, в італійській – лише один *tempestivamente*. Більш значущою за кількісним показником є сукупність прислівникових часових маркерів передудання процесу координаційному пункту: зокрема, українська варіація зазначеного класифікаційного сегмента репрезентована часовими дейктиками *рано*, *зарано*, *передчасно*, *дочасно*, *заздалегідь*, *наперед*, *попередньо* і *завчасно*; їх італійськими аналогами є формально подібні лексеми *prematuroamente*, *precocemente*, *anzitempo*, *preventivamente*, *previamente*, *anticipatamente*. Об'єктивно зорієнтованими дейксистими лексичними фігурантами часової сфери майбутнього вважаємо темпоральні адвербативи *пізно*, *запізно* та еквівалентні їм італійські форми *tardi* і *tardivamente*. Окрему увагу сфокусуємо на змістовій багатовимірності слів *невчасно*, *несвоєчасно* та *intempestivamente*, науковий розгляд яких можна здійснювати в часовому контексті минулого та майбутнього. Наприклад:

1. Він додав, що одна пацієнтка з сусідньої палати, яка встигла вдихнути диму, швидко повернулася до нормального стану завдяки **вчасно** застосованій барокамері (Кореспондент. 30.05.2018).

2. Директора дельфінарію **заздалегідь** попередили про відключення об'єкта (Сьогодні. 01.11.2016).

3. *Purtroppo sia nel 2007 che a distanza di 10 anni nel 2017, l'epidemia è stata identificata **tardivamente** e questo ha portato a registrare un numero elevato di casi* (La Repubblica. 29.06.2018).

4. *Si sono così improvvidamente e **intempestivamente** esposti, scommettendo sul nostro fallimento* (Il Giornale. 05.01.2011).

Дві найвіддаленіші зони Прислівникового Вказівного Поля Часу, усі лексичні компоненти яких об'єднані спільним функційно-семантичним статусом «напівдейктик», репрезентовані темпоральними прислівниками із номінативно-вказівною

значенневою сутністю. Варто при цьому зауважити, що, на відміну від складників Далекої Периферії, адвербативні конституенти Близького Периферійного сегмента ПВПЧ постають як актуалізатори егоцентричного часового дейксиса. Прикладом такого лексичного засобу структурування дійсності може слугувати італійський темпоральний прислівник *domani*. Цей напівдейктичний мовний елемент зацентрований на відображенні корелятивності часових координат схарактеризованого процесу з комунікативним епізодом (умовним 'oggi'). Однак, з іншого боку, *domani* є носієм відносно кваліфікативного семантичного навантаження і вказівником конкретного часового періоду, довжиною в 24 години. Ідентичними функційно-значенневими ознаками наділені такі італійські адвербативні часові індикатори, як *oggi, ieri, stamattina / stamani / stamane, stasera, stanotte, oggi pomeriggio, ieri mattina / ier mattina, ieri pomeriggio, ieri sera / iersera, ieri notte / ier notte, domani mattina / domattina, domani pomeriggio (sera, notte) і l'altr'anno*. До структури українськомовної варіації Близької Периферії варто включити лінгвістичні одиниці *сьогодні, вчора, завтра, сьогодні / вчора / завтра вранці (вдень, ввечері, вночі) і торік*. Наприклад:

Domani arriverà la decisione del Tas di Losanna e sabato verrà revocato l'attuale cda per insediarsi uno nuovo targato Elliott con Paolo Scaroni presidente (Corriere della sera. 18.07.2018).

Безумовно, темпоральні прислівники, розміщені в Далекій Периферійній зоні поля, характеризовані найнижчим рівнем вказівної потенції і формально увиразненою схильністю до орієнтації часових показників процесу відповідно до точки відліку, відмінної від мовленнєвого епізоду. Зокрема, про здатність лексеми *післязавтра* здійснювати темпоральну координацію події не щодо дійсного моменту (умовного «сьогодні») ілюстративно свідчить структура самого слова: у цьому разі інтеграція словесних фрагментів за схемою

«два дні – після – сьогодні» замінена словотворчим механізмом «після – завтра», а отже, *завтра* і є часовим орієнтаційним пунктом. З-поміж інших українських напівдейктичних репрезентативів аналізованого сегмента ПВПЧ варто виділити лінгвістичні одиниці *позавчора, назазавтра, позавчора вранці / ввечері / вночі і напередодні вранці / вдень / ввечері / вночі*; їх італійськими аналогами є адвербативні елементи *avantieri, dopodomani, l'indomani, avantieri mattina / pomeriggio / sera / notte, dopodomani mattina / sera і l'indomani mattina*. Пропонуємо сфокусуватися на прикладі фразової реалізації прислівникової комбінації *напередодні ввечері*, перший компонент якої є носієм дейктичного, а другий – номінативного семантико-рольового насичення.

Очевидці оприлюднили відео масової бійки футболістів вболівальників в Києві, яка сталася напередодні ввечері 5 листопада (Український тиждень. 06.11.2017).

Висновки і пропозиції. Отже, як у синтетичній слов'янській українській мові, так і в аналітично-синтетичному романському італійському лінгвістичному комплексі темпоральні адвербативи характеризовані значним дейксисним потенціалом. У результаті занурення до семантичної специфіки прислівникових часових індикаторів двох мов визначено, що найбільш спеціалізованими лексичними актуалізаторами часового дейксиса є адвербативні конституенти Ядерної зони Прислівникового Вказівного Поля Часу. На противагу їм, очевидно нижчим рівнем вказівної спроможності вирізнявані компоненти Близької і Далекої форм Периферії – суб'єктивно та об'єктивно зорієнтовані напівдейктичні темпоральні адвербативи з комбінованим номінативно-вказівним змістовим базисом.

Безперечно, обраний дослідницький напрям вважаємо науково перспективним, з огляду на можливість розширення класифікаційних та лінгвістичних кордонів комплексної діагностики прислівникових часових дейктиків.

Список літератури:

1. Артёмова О. А. Типология дейксиса в семантико-прагматическом аспекте (на материале белорусского и английского языков). Минск : МГЛУ, 2019. 176 с.
2. Бацевич Ф. С Прагматика загального дейксису (на матеріалі часток сучасної української мови). *Українська мова*. 2010. № 2. С. 15–24.
3. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. Москва : Прогресс, 2001. 528 с.
4. Ерзинкян Е. Л. Семантика и прагматика дейктического слова (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.07. Ереван, 2012. 54 с.
5. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. Москва : Прогресс, 1978. 544 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
7. Помірко Р. С., Дудок Р. І. Дейксис як термінотвірний компонент. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. 2012. Вип. 19. С. 3–10.

8. Сребрянская Н. А. Дейксис и его проекции в художественном тексте : монография. Воронеж : ВГПУ, 2005. 255 с.
9. Чалабян С. А. Особенности категории временного дейксиса : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Институт яз. им. Р. Ачаряна АН РА. Ереван, 1991. 192 с.
10. Keidan A. Deissi, arbitrarietà e disambiguazione. Due approcci a confronto. *Deissi, riferimento, metafora. Questioni classiche di linguistica e filosofia del linguaggio* / ed. da A. Keidan, L. Alfieri. Firenze, 2008. P. 19–66.
11. Venzi L. Deissi temporale e logica del tempo. *Journal of Latin Linguistics*. 1994. Vol. 4. Issue 1. P. 211–242.

Grachova A. V., Poklad T. M. DEICTIC POTENTIAL OF UKRAINIAN AND ITALIAN TEMPORAL ADVERBS

In the presented article there was made a thorough study of Ukrainian and Italian temporal adverbs as the most specialized lexical actualizers of time deixis. As a result of the theoretical elaboration of multifarious interpretative concepts offered by domestic and foreign experts on the outlined topic the own scientifically weighted version of the explanation of the linguistic term “temporal deixis” was formulated. In order to detail the degree of indicatory potency of the temporal adverbs in the selected languages with different systems there were applied in parallel two key criteria for the systematization of adverbial time deictic words: by the nomination means and by the type of orientation. Special attention was paid to the principle of disposition of the analyzed lexical units in the universal linguistic space; in this context the concept of the “Adverbial Indexical Time Field” (AITF) was introduced to scientific circulation. Emphasis was placed on the nuclear-peripheral structural organization of this abstract monocentric linguistic entity, which is rightly located in the central zone of the Indexical Time Field (that is one of the microfields of the Indexical Megafield). Due to the handling the combined classification mechanism there was realized a systematic distribution of Ukrainian and Italian adverbial time markers by the level of deictic nature. It was proved that the main positions in the structure of the Adverbial Indexical Time Field are occupied by the lexical components of the highest level of indicatory potential – the Proper Deictic Elements, while the Semi-deictic Elements, because of the peculiarity of their meaning, complete the Near and Far Peripheral zones of the field. The particularity of the role-based realization of these deictic units in Ukrainian and Italian languages was illustrated by numerous examples extracted from the national journalistic linguistically specific sources.

Key words: time deixis, temporal adverb, adverbial time indicator, Adverbial Indexical Time Field, deictic potential.